

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

ПРИХОДЧЕНКО КАТЕРИНА ІЛІВНА

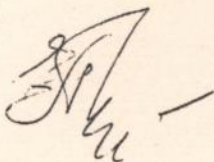
УДК 371.302.5

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
УЧНІВ 9-11 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

13.00.01.- ТЕОРІЯ І ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

+ 13.00.02

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1997

AB 39.087

Дисертацію є рукопис.

Робота виконана в Донецькому державному університеті, Міністерство освіти України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Бондарев Леонід Якович, Донецький державний університет, завідувач кафедрою педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор Волошина Ніла Йосипівна, Інститут педагогіки АПН України, завідувач лабораторією методики літератури, м.Київ.

кандидат педагогічних наук, професор Бурлака Яків Іванович, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, професор кафедри педагогіки, м.Київ.

Провідна установа: Харківський державний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м.Харків.

Захист відбудеться "23" грудня 1997р. о 16.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.08 при Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252030, м.Київ-30, вул. Пирогова,9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252030, м.Київ-30, вул. Пирогова,9).

Автореферат розіслано "22" листопада 1997 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради _____

Л.В.Долінська

ЛНБ ім. В. Стефаника

00220346 (H)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

• **Актуальність дослідження.** Перед сучасною педагогічною наукою і школою гостро стоїть питання про необхідність докорінних реформ у сфері освіти, які спрямовані на всебічну підготовку підростаючого покоління, її цілісний і гармонійний розвиток та особистісне зростання.

Важлива роль у вирішенні цієї проблеми належить організації навчання і виховання в школі, які покликані забезпечити розвиток кожного учня, створення таких умов, завдяки яким вільний творчий розвиток кожного є умовою вільного розвитку усіх. Разом з тим практика свідчить, що вчитель не завжди використовує можливості навчальних занять для творчості, розвитку індивідуальності учнів, їх самостійності, ініціативи, що особливо важливе саме в старших класах, коли відбувається вибір певної соціальної позиції. Кожна цивілізована країна або та, яка хоче бути цивілізованою, дбає про творчий потенціал суспільства взагалі і кожної людини зокрема. Русійною силою розвитку людства являється потреба постійного вдосконалення. В умовах становлення сучасної школи шлях до демократичного, цивілізованого суспільства зумовлений не стільки економічними та політичними пріоритетами, скільки загальним рівнем розвитку кожної особистості, її свідомості та самосвідомості, реалізацією творчого потенціалу. Діти – це майбутнє суспільства і від того, які цінності і світоглядні установки, культурні і моральні норми виховуємо в них сьогодні, багато у чому залежатиме наше завтра. Українська література є одним із предметів, який вчить історії, культурі, моралі українського народу, виховує національну самосвідомість. Кожна людина зростає унікальною неповторною особистістю, здатною до самоактуалізації, до розвитку власних творчих здібностей.

Індивідуальність кожного наділена надзвичайно багатим творчим потенціалом, який в житті часто буває нереалізованим в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Закінчуючи середню школу, готуючись до самостійної діяльності, діти повинні відчувати, що суспільство їх визнає як повноправних інтелектуально розвинених індивідів. Багато дослідників (Л.І.Божович, А.В.Мудрик, А.В.Петровський, Е.А.Шумілін тощо) відмічають, що юнацький вік – це період найбільш інтенсивного дозрівання особистості. В цей період починається перехід від дитинства до зрілої і відповідальної позиції дорослої людини. У старшокласників формується потреба у життєвому самовизначенні, здійснюється становлення соціальних мотивів громадянського обов'язку, віддачі суспільству, розвивається потреба у самоусвідомленні себе як цілісної особистості, в оцінці своїх можливостей, обраної життєвої позиції, інтерес до всіх форм самоосвіти, стійкість захоплень, їх відносна незалежність від думки оточуючих. Як відмічає Н.С.Лейтес, активність в старшому шкільному віці виявляється нерозривно пов'язаною з розвитком здібностей. І найважливіша роль у цьому процесі належить урокам гуманітарного циклу, української літератури зокрема. Тому пошук методів викладання матеріалу з української літератури, які б сприяли підвищенню рівня засвоєння учнями програмного матеріалу, вивільняли час для розвитку їх творчих здібностей та сприяли вихованню національно свідомої особистості є актуальною проблемою сьогодення.

Л. В. Стефанюк

Учителю-практику вирішити ці проблеми не просто із-за складності організації навчального процесу, яка пояснюється тим, що, працюючи з цілим класом, треба також керувати процесом навчання, виховання і розвитку кожного окремого учня, надавати йому можливості проявити свої творчі здібності.

Зазначена проблема завжди хвилювала педагогів. Класична педагогічна спадщина А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, К.Д.Ушинського дає сучасникам зразок гуманістичного підходу до навчання і виховання підростаючого покоління, до розвитку їх творчих здібностей. Л.С.Виготський створив теорію, згідно з якою навчання не підкоряється пасивному стану розвитку учня, а навпаки, добре організоване навчання «веде за собою розвиток». В.В.Давидов, Г.С.Костюк та інші висловлювали думки, що психічний розвиток в цілому, а розумовий зокрема, визначається змістом, системою і способом передачі інформації.

В руслі розглядуваної проблеми слід відзначити роботи Ю.К.Бабанського, Г.А.Победоносцева, М.М.Поташника, які працювали над проблемами комплексного підходу до навчання і виховання, інтенсифікації педагогічного процесу. Заслужують на увагу модульно-розвивальна система А.В.Фурмана, особистісно-орієнтована модель О.Я.Савченко, розроблена модель творчої особистості учня В.М.Алфімова, Н.Є.Артемова, П.В.Тимошко. Дослідники І.С.Кон, Д.І.Фельдштейн підкреслюють, що саме в підлітковому та юнацькому віці проявляється максимальне прагнення до пізнання нової інформації, відчувається потреба в творчій діяльності, здатність діяти ініціативно і самостійно.

Праці М.Н.Морозова, Н.І.Мартинюк, В.Ф.Овчинникова, А.Т.Шуміліна присвячені теорії творчості. Роботи В.С.Біблера, І.П.Волкова, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, О.Н.Лука, В.О.Моляко, Я.А.Пономарьова, В.Е.Чудновського, В.С.Юркевича дають можливість зрозуміти шляхи і умови розвитку творчих здібностей. Аналізу педагогічних аспектів формування, пізнавальної активності учнів у процесі творчої діяльності допомагають праці В.І.Андресва, Ю.К.Бабанського, М.О.Данилова, В.В.Давидова, О.Я.Савченко.

Спрямовуючи свої зусилля на розвиток творчих здібностей старшокласників, ми використали значний вітчизняний і зарубіжний досвід з питань диференціації навчання (Б.І.Коротяєв, Б.В.Новиков, Е.А.Ножин, В.І.Оболоник), розвивального навчання (В.В.Давидов, Г.С.Костюк), проблемного (В.С.Лозницький, М.І.Махмутов та ін.), діагностики творчих здібностей (Д.Г.Голен, Е.Торренс, Д.Гілфорд).

Але уважне вивчення психолого-педагогічної літератури дозволило помітити розбіжність науковців у поглядах на питання розвитку творчих здібностей, зокрема: як особистість стає творчою, як розвинути її творчий потенціал. Недостатньо вивчена також проблема художньої творчості. Саме ці обставини – неповна теоретична розробленість і методична дослідженість проблеми у поєднанні з її великою практичною значущістю і актуальністю – спричинили **вибір теми** нашої роботи: «Розвиток творчих здібностей учнів 9-11 класів на уроках української літератури».

Обрана тема входить до плану науково-дослідної роботи «Особистісно-орієнтований підхід до навчання і виховання школярів» кафедри педагогіки і психології ДонДУ.

Об'єкт дослідження: розвиток творчих здібностей учнів 9-11 класів як цілісний соціально-педагогічний процес.

Предмет дослідження: розвиток творчих здібностей учнів старшого шкільного віку засобами української літератури.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму як засобу розвитку творчих здібностей учнів старших класів на уроках української літератури.

Гіпотеза – в основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що розвитку творчих здібностей учнів на уроках української літератури сприятиме використання моделі інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми, в основі якого лежить:

- подача програмного матеріалу великим обсягом на початку вивчення теми, що вивільняє час для різних форм творчого розвитку;
- застосування текстів-опор, конспектів-опор, листків опорних сигналів, які інтенсифікують навчальний процес та організують роботу учнів;
- використання елементів народознавства, краєзнавства, українознавства, які сприятимуть розвитку пошукової діяльності учнів;
- впровадження групових форм роботи, які допомагають учням оволодіти навичками співпраці та взаємодії;
- індивідуальні форми роботи, які розвивають самостійність та творчий пошук учнів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні наукові підходи та досвід роботи учителів з проблеми розвитку творчих здібностей учнів старших класів засобами української літератури.
2. Розробити модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування навчальної теми та здійснити дослідно-експериментальну перевірку умов її ефективності щодо розвитку творчих здібностей учнів.
3. Розкрити форми і методи використання народознавства, краєзнавства, українознавства на уроках української літератури з метою розвитку творчих здібностей учнів.
4. Розробити методичні рекомендації вчителям шкіл щодо розвитку творчих здібностей учнів старшого шкільного віку засобами української літератури.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять системний підхід до цілісних педагогічних процесів і явищ, наукові положення про роль діяльності у розвитку творчих здібностей учнів; основні положення Закону України «Про освіту», «Про мови», Державної національної програми «Освіта (Україна XXI століття)», комплексний підхід до виховання творчої особистості, оптимізація педагогічного процесу, інтенсифікація навчання (Ю.К.Бабанський, Г.А.Победоносцев,

М.М.Поташник), модульно-розвивальна система (А.В.Фурман), особистісно-орієнтована модель навчання школярів (О.Я.Савченко), блочна форма подачі матеріалу (В.Ф.Шагалов), методика підвищення грамотності учнів (Г.П.Буянов), класифікація творчих здібностей (В.І.Андрєєв).

У дослідженні використовувалися такі **методи**:

аналіз психолого-педагогічної літератури та узагальнення одержаної інформації, вивчення навчально-методичної документації, анкетування, бесіди, тестування, педагогічне спостереження, експеримент, експертні оцінки, аналіз результатів діяльності, статистична обробка експериментальних даних.

Експериментально-дослідна робота і педагогічне спостереження проводилися в 20 загальноосвітніх школах Пролетарського району м.Донецька та в Донецькому технічному коледжі. Експериментом охоплено: учнів 9-11 класів - 2245, учителів української мови і літератури – 44.

Дослідження проходило поетапно.

Перший етап (1991-1993рр.) полягав у теоретичному вивченні психолого-педагогічних, народознавчих, краєзнавчих джерел, нормативних і програмно-методичних документів Міністерства освіти України, досвіду педагогів-практиків з розвитку творчих здібностей учнів.

На цьому етапі було здійснено відбір найбільш педагогічно доцільних засобів підвищення знань з української літератури, проведена розробка оптимальних форм і засобів розвитку творчих здібностей учнів старших класів, розроблено модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми, уточнено сутність поняття «творчі здібності».

На **другому етапі** (1993-1995рр.) дослідження було проведено констатуючий експеримент, з'ясовано стан розвитку творчих здібностей учнів 9-11 класів засобами української літератури в загальноосвітніх школах, організовано дводенний семінар, розроблено та впроваджено спецкурс з обраної теми для вчителів української мови і літератури, факультатив з теорії і практики написання твору для учнів старших класів, авторські програми.

На **третьому етапі** (1995-1996рр.) проводилася обробка експериментальних даних, узагальнювалися результати констатуючого та формуючого експериментів та розроблялися практичні рекомендації щодо використання моделі інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми як форми розвитку творчих здібностей учнів на уроках української літератури.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що розроблено, теоретично обгрунтовано і апробовано модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми, яка сприяє розвитку творчих здібностей учнів, підвищує їх рівень знань з української літератури та

вивільняє час для викладання розділу програми «Література рідного краю», застосовано тексти-опори народознавчої та краєзнавчої спрямованості, які розвивають національну самосвідомість учнів; визначено критерії сформованості творчих здібностей (активність учнів під час подачі нового матеріалу; інтелектуальне сприйняття художнього твору і вміння передавати його в творчій роботі, сприймання та розуміння додаткової інформації, проникнення в суть складних літературних процесів, схильність до глибоких роздумів над прочитаним, уміння виділяти головне, суттєве в проблемі, самостійне її вирішення) та низький, середній і високий рівні розвитку старшокласників.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні сутності поняття «творчі здібності», розширенні уявлень про можливості їх розвитку засобами моделі інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмних тем на уроках української літератури та визначенні критеріїв оцінювання творчих здібностей учнів.

Особистий внесок автора становить теоретично розроблена і експериментально перевірена модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми під час викладання української літератури, що дозволяє розширити розуміння проблеми формування творчих здібностей учнів як педагогічного процесу.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні в роботу шкіл інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмного матеріалу з української літератури для 9-11 класів, методичних рекомендацій для викладачів української мови і літератури «Організація роботи з розвитку творчих здібностей учнів на уроках української мови і літератури», «Використання краєзнавчо-народознавчого матеріалу для формування творчої особистості учнів», «Застосування інтегрованого тематично-блочного алгоритму для розвитку творчого мислення учнів», програми двотижневого семінару при Обласному інституті післядипломної освіти «Формування національної свідомості через розвиток творчої особистості учнів», програми спецкурсу «Краєзнавчо-народознавчий матеріал у формуванні творчої особистості учнів» для вчителів української мови і літератури, програми факультативу «Теорія і практика шкільного твору» для учнів старших класів.

Вірогідність результатів дослідження та основних висновків роботи забезпечені методичним обґрунтуванням вихідних положень; опорою на сучасні досягнення педагогіки, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням, поєднанням якісного і кількісного аналізу емпіричного матеріалу, репрезентативністю вибірки, результатами експериментальної роботи; застосуванням методів математичної статистики для дослідження та обробки результатів експерименту; перевіркою проміжних результатів шляхом впровадження їх у практику.

На захист виносяться:

1. Положення про те, що творчі здібності є органічною єдністю високого рівня знань національно свідомої особистості з її природними задатками, індивідуальними особливостями, розвиненими, удосконаленими в процесі творчої діяльності, спрямованої на прояв властивостей кожного, на задоволення духовних, естетичних, моральних потреб високо розвинутого цивілізованого суспільства.

2. Модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми як ефективний засіб розвитку творчих здібностей учнів, яка включає в себе чотири послідовних блоки організації навчальної діяльності на уроках української літератури, два перших з яких мають більше пізнавальне значення, два наступних – більше розвиваючої спрямованості.

3. Дидактико-методичне забезпечення процесу розвитку творчих здібностей учнів старших класів на уроках української літератури.

Апробація і впровадження результатів дослідницької роботи.

Матеріали дослідження доповідалися на Республіканській науково-практичній конференції “Виховання громадянської самосвідомості молоді” (Донецьк, 1995), на Всеукраїнській конференції “Використання українознавства в процесі викладання гуманітарних дисциплін” (Кіровоград, 1996), на обласних авторських курсах “Формування національної свідомості через розвиток творчих здібностей учнів” (Донецьк, 1996), на Республіканському семінарі “Українська література: проблеми і пошуки” (Харків, 1996), на регіональному семінарі “Від творчості учителя до творчості учня” (Донецьк, 1996), на постійно діючому семінарі “Творча особистість учителя” (Донецьк, 1996), на конкурсі “Учитель року” (Київ, 1996), на Республіканському конкурсі з українознавства (Київ, 1996), на Республіканській конференції “Українська мова. Теорія і практика” (Донецьк, 1997), на Республіканській конференції “Управління процесом формування національної самосвідомості у викладанні української мови, літератури та позакласній роботі” (Алушта, 1997), на Міжнародній конференції “Мова та культура” (Київ, 1997), в Обласній авторській школі передового досвіду (Донецьк, 1997), в Республіканській авторській творчій майстерні (Донецьк, 1997), на обласних нарадах, на методичних об’єднаннях учителів української мови і літератури за такою тематикою:

- 1) “Проблеми розвиваючого навчання”;
- 2) «Організація роботи з розвитку творчих здібностей»;
- 3) “Комплексний підхід до формування творчих навичок з використання конспектів-схем”;
- 4) “Алгоритм розвиваючих можливостей учнів”;
- 5) «Творчий потенціал учителя – шлях до виховання творчої особистості учня»;
- 6) «Модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми як форма розвитку творчих здібностей учнів на уроках української літератури».

Результати дослідження, викладені в авторській програмі “Формування національної свідомості через розвиток творчої особистості учнів”, за якою проводиться двотижневий семінар для вчителів української мови і літератури при Донецькому

Обласному Інституті післядипломної освіти, в методичних рекомендаціях, в матеріалах Обласної школи передового досвіду і Республіканської творчої майстерні.

Структура дисертації:

дисертаційне дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літератури, додатків. Текстова частина дисертації викладена на 148 сторінках, проілюстрована 18 таблицями, 4 графіками, 3 томограмами, фрагментами уроків, програмами авторських курсів та факультативу. Список літератури вміщує 243 видання.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, гіпотезу і завдання дослідження, показані її теоретичне і практичне значення, наукова новизна, вірогідність результатів дослідження, представлені основні положення, які виносяться на захист, уточнено поняття «творчі здібності».

У першому розділі «Теоретичні засади розвитку творчих здібностей учнів» висвітлено історичний аспект, сучасний стан проблеми, аналізується ефективність існуючих шляхів розвитку творчих здібностей учнів. Аналіз стану теоретичної та експериментальної розробки проблеми розвитку творчих здібностей учнів 9-11 класів на уроках української літератури дозволив виокремити певні напрямки, за якими здійснюються теоретично-експериментальні дослідження творчих нахилів, зокрема усного і писемного мовлення учнів старшого шкільного віку.

Побудова діяльності учня досліджена Ю.К.Бабанським, М.М.Поташником, Г.А.Победоносцевим. Ними розглянута класифікація основних умінь і навичок навчальної роботи: навчально-організаційна, навчально-інформаційна, навчально-інтелектуальна. Модель творчої особистості учнів розроблена В.М.Алфімовим, Н.Є.Артемовим, Г.В.Тимошко. Діалектику виховання і самовиховання творчої особистості вивчав В.І.Андрєєв. Ним класифіковано основні уміння і навички творчого розвитку учнів і виділено такі компоненти творчих здібностей учнів, як: мотиваційні; інтелектуально-логічні; інтелектуально-евристичні; комунікативні; самоорганізаційні.

Вивчення психолого-педагогічної літератури показує, що розвиток творчих здібностей учнів базується:

1) на провідній ролі навчання в творчому розвитку учнів (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, Н.Б.Берхін). Навчання повинно орієнтуватися на ті функції, які стимулюють подальший творчий розвиток дітей;

2) на взаємозв'язку цілеспрямованого формування у старшокласників навчальної діяльності і її творчого розвитку (Ю.К.Бабанський, В.Ф.Паламарчук, Ю.В.Резниченко). Шлях, за яким учні в ході засвоєння знань спеціально навчаються раціональним прийомам пізнавальної діяльності, стимулює їхній розумовий розвиток,

відповідас завданню розвивального навчання. Вироблення у старшокласників узагальнених прийомів навчальної роботи приводить до значних зрушень в їх розумовому і творчому розвитку (О.Я.Савченко, Л.Л.Момот, В.А.Мокєєва, Н.І.Осташинський);

3) на проблемному навчанні в творчому розвитку учнів (В.І.Андрєєв, Є.І.Бодрова, О.Л.Князєва, В.Т.Кудрявцев). Проблемне навчання – це тип розвивального навчання, зміст якого визначений системою проблемних завдань різного рівня складності. Воно спрямоване на формування умінь самостійно розв'язувати пізнавальні проблеми, на розвиток творчого мислення учнів;

4) на активній позиції учня в навчальному процесі (В.В.Давидов, Ю.К.Бабанський, І.Д.Зверєв, Е.І.Монозон, А.І.Калутін та інші). Тільки тоді можна говорити про активність учня, якщо в процесі навчання йому надана можливість навчатися відповідно до своїх навчальних можливостей і творчих здібностей. Забезпечуючи учневі відповідний рівень творчої пізнавальної активності, на уроці створюються умови для постійного ускладнення матеріалу, який вивчається, і творчого вирішення проблем, що вишикають в процесі учіння.

Розвиток творчих здібностей викладений в працях Є.М.Льїна, В.М.Алфімова, В.І.Цимбалюка тощо та в народній педагогіці.

Творчі здібності нами розглядаються як органічна єдність високого рівня знань національно свідомої особистості з її природними задатками, індивідуальними особливостями, розвиненими, удосконаленими в процесі творчої діяльності, спрямованої на прояв особливостей кожного, на задоволення духовних, естетичних, моральних потреб особистості та суспільства.

В своїй роботі спиралися на єдність раціонального, емоційного і діяльнісного компонентів творчого розвитку особистості.

В цьому ж розділі представлено модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми як форми розвитку творчих здібностей учнів, викладені шляхи досягнення поставленої мети на уроках української літератури.

Суть інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми полягає:

- 1) в подачі матеріалу великим обсягом на початку теми, що надає можливість сконцентрувати увагу учнів на вивчуваному матеріалі і глибокому його засвоєнню;
- 2) в чіткій, послідовній організації навчального процесу на уроках літератури, що створює умови вивільнення часу для розвитку творчих здібностей учнів, практичному їх вираженню;
- 3) в зв'язку уроків української літератури з рядом інших дисциплін: українською мовою, фізичною культурою, музикою, народознавством, історією, біологією тощо.

Інтегрований тематично-блочний алгоритм (ПТБА) включає чотири послідовних блоки організації навчальної діяльності на уроках української літератури. (Таблиця 1).

Таблиця 1. Інтегрований тематично-блочний алгоритм
структурування програмної теми

I блок - Зглиблення в тему	II блок - Засвоєння програмного матеріалу
<p>1. Загальна характеристика творчості письменника:</p> <p>а) первинне подання матеріалу</p> <p>б) складання конспектів-опор</p> <p>2. Вивчення конкретного твору:</p> <p>а) загальна характеристика</p> <p>Використання тематичних таблиць-опор</p> <p>б) активізація домашньої навчальної роботи</p>	<p>1. Оперативний контроль засвоєння знань:</p> <p>а) перевірка опорних конспектів</p> <p>б) відтворення по пам'яті листків опорних сигналів</p> <p>2. Робота над змістом твору:</p> <p>а) переказ тексту твору з використанням цитатного матеріалу</p> <p>б) підбір текстів-опор, близьких за тематикою, в творчості інших письменників, в красномовно-народознавчому матеріалі</p> <p>в) групування образів</p> <p>3. Активізація домашньої роботи</p>
III блок - Творча лабораторія мислення, розвитку мови і мовлення	IV блок - Уроки відкритих думок (підсумковий контроль по темі)
<p>1. Робота в парах "учень-учень" по відтворенню листків опорних сигналів.</p> <p>2. Постапівка і вирішення проблемних питань з опором на текст художнього твору.</p> <p>3. Цитатна характеристика образів, вибіркового переказу змісту твору.</p> <p>4. Організація творчої діяльності учнів: різні види творчих робіт</p>	<p>1. Семінар по темі або гвірі.</p> <p>2. Підведення підсумків вивченої теми.</p> <p>3. Активізація домашньої роботи: попереднє знайомство з творчістю наймистецтва письменника.</p>

Перший блок передбачає активну роботу і учителя, і учнів: цілісна подача матеріалу, використання повідомлень учнів, попередньо підготовлених з даного питання, складання конспектів-опор під час засвоєння теми. Виклад матеріалу починається з оглядового знайомства з творчістю письменника і передбачає вступне слово учителя, знайомство з історичними умовами написання твору, його тематикою, ідеєю, особливостями художнього слова. Домашнє завдання є продовженням активної роботи в класі. Тому цей етап уроку має назву "Активізація домашньої навчальної роботи".

Другий блок інтегрованого тематично-блочного алгоритму (ІТБА) передбачає використання прийомів осмислення, закріплення знань, умінь і навичок, їх контроль. Так, одночасна перевірка опорних конспектів учителем і складання листів

опорних сигналів учнями передбачає самостійну роботу під час засвоєння матеріалу, сприяє виявленню ступеня розуміння почутого в першому блоці і закріпленню в другому. Така організація роботи заощаджує час на уроці для розвитку творчих здібностей в наступному блоці.

Третій блок ІТБА має назву "Творча лабораторія мислення, розвитку мови і мовлення". Робота з учнями починається з повторення матеріалу в парах "учень-учень", в яких один виступає в ролі перевіряючого, інший - в ролі відповідаючого. Учні самі вибирають собі партнерів.

Відбувається цей процес майже без втручання учителя. Принципи демократизації, гуманізації навчального процесу відіграють провідну роль. Така форма перевірки домашнього завдання забезпечує формування навичок роботи з листком взамоконтролю при переході на новий шабелі засвоєння знань, сприяє розвитку усного мовлення учнів, умінню аналізувати відповіді. (Таблиця 2)

Таблиця 2. "Творча лабораторія мислення, розвитку мови і мовлення"

Четвертий блок - це вияв творчих здібностей у семінарських виступах, колоквиумах, творчих самостійних роботах.

Інтегрований тематично-блочний алгоритм передбачає:

- 1) єдність навчання, виховання і творчого розвитку;
- 2) зв'язок літератури з усіма галузями культури, мистецтва, історії, народознавства, краєзнавства, українознавства тощо;
- 3) підбір спільних за тематикою текстів-опор, що допомагають яскравіше, чіткіше представити ту чи іншу програмну тему ;

- 4) подачу вивчуваного матеріалу великим обсягом з повторним закріпленням його під час роботи в парах “учень-учень”;
- 5) творче бачення предмета, знаходження для нього найточнішого, а не найгучнішого слова, найдокладніший образ, найдоречнішу естетичну оцінку;
- 6) навчання мистецтву ведення дискусій, шліфування культури мовлення.

Обравши за основу розвитку творчої особистості інтегрований тематично-блочний алгоритм, віддаємо перевагу в досягненні поставленої мети змішаній класифікації методів навчання та формування духовно розвиненого школяра. Практика показала, що саме при такому підході до проблеми розвитку творчих здібностей, коли виступають у єдності джерела знань, рівень пізнавальної активності, самостійність учнів, логічний шлях навчального пізнання, можливий позитивний результат у роботі. Поєднавши бінарну класифікацію, в якій інтегруються два методи - метод викладання і метод учіння, тетраедричну, що ґрунтується на логіко-змістовному та організаційно-управлінському методах навчання, тривимірну класифікацію, що єднає і джерела знань, і рівень пізнавальної активності, досягаємо максимальної взаємодії урочної, позакласної і самостійної роботи учнів.

Виходячи з цих положень, дійшли до висновків:

- 1) розвиток творчих здібностей учнів є проблемою розвивального навчання, яке робить акцент на розумовому розвитку учня;
- 2) розвиток творчих здібностей учнів – це складна динамічна система кількісних і якісних змін, які відбуваються в інтелектуальній діяльності людини;
- 3) взаємодія змістовного, діяльнісного, організаційного, контрольнокорекційного компонентів розвивального навчання оптимізують розвиток пізнавальних можливостей учнів, сприяють їх прагненню до творчої діяльності.

В другому розділі “Шляхи і умови розвитку творчих здібностей старшокласників в процесі вивчення української літератури” показано організацію і хід експерименту, шляхи розвитку творчих здібностей учнів на уроках української літератури, форми і прийоми застосування краєзнавчого-народознавчого матеріалу, дані результати експерименту.

Для визначення ефективності роботи з розвитку творчих здібностей учнів старших класів за впровадженням в роботу ІТБА в контрольних та експериментальних класах враховувались:

- 1) активність учнів під час подачі нового матеріалу;
- 2) інтелектуальне сприйняття художнього твору і вміння передавати його в творчій роботі;
- 3) сприймання та розуміння додаткової інформації, проникнення в суть складних літературних процесів, схильність до глибоких роздумів над прочитаним;
- 4) уміння виділяти головне, суттєве в проблемі, самостійне її вирішення.

В основу визначення критеріїв розвитку творчих здібностей учнів покладено класифікацію В.І. Андрєєва, яка виділяє: мотиваційні, інтелектуально-логічні, інтелектуально-свистичні, комунікативні, самоорганізаційні здібності.

Критерії оцінювання творчих здібностей:

1) вміння учнів організувати свою навчальну пізнавальну діяльність; творчий інтерес;

2) здатність до вироблення нової інформації, пошук нових оригінальних відповідей на поставлені питання;

3) навички написання різного роду творчих робіт.

4) уміння сконцентрувати увагу на найбільш суттєвому, виявляти старанність;

5) здатність класифікувати потрібний матеріал, аналізувати, синтезувати, полемізувати, логічно, альтернативно мислити, самостійно учитися;

6) відбір головного матеріалу із запропонованих джерел, надання йому логічної конструкції, вміння зробити коротке логіко-емоційне повідомлення.

Впроваджуючи інтегрований тематично-блочний алгоритм з метою розвитку творчих здібностей учнів, ми провели з учителями попередньо відповідну роботу. Зокрема, було організовано індивідуальні методичні консультації та проблемно спрямовані методичні об'єднання, на яких виробили спільні критерії роботи. За основу оцінювання вирішили обрати традиційну п'ятибальну систему, де

“5” – високий рівень сформованості творчих здібностей;

“4” – середній просунутий рівень сформованості творчих здібностей;

“3” – середній рівень сформованості творчих здібностей;

“2” – низький рівень сформованості творчих здібностей.

В школах, які мали в своєму складі психологів, проведено попереднє обстеження типу мислення учнів (вербального та невербального), вивчення їх природних творчих задатків, креативності розуму, їх інтелектуального розвитку. В ході експерименту давалися рекомендації вчителям з питань конкретних, індивідуальних підходів до розвитку творчого мислення учнів. Підсумки роботи проводилися через контрольні зрізи знань протягом усіх років проведення експерименту. Оцінка письмових робіт учнів проводилася на початку і в кінці навчального року і визначилися кількісні показники розвитку творчих здібностей класу.

Обчислювання здійснювалося за формулою-тестом «розвиток»:

$\Sigma б.$

$$K_p = \frac{\quad}{\quad}$$

n

, де K_p – коефіцієнт розвитку творчих здібностей класу (виводиться на початку навчального року і в кінці);

$\Sigma б.$ – сума балів всіх учнів класу за творчу роботу;

n – кількість учнів класу.

Рівень розвитку творчих здібностей визначався за формулою:

$K_{p2}-K_{p1}$

$$P_{тв.} = \frac{\quad}{\quad} \cdot 100\%$$

K_{p1}

$P_{тв.}$ – рівень розвитку творчих здібностей учнів;

K_{p1} – коефіцієнт розвитку творчих здібностей учнів на початку навчального року;

K_p – коефіцієнт розвитку творчих здібностей учнів в кінці навчального року.

Докладно статистична обробка експериментальних даних викладена в дисертаційній роботі.

Результати формуючого експерименту наведені в таблиці 3.

Таблиця 3. “Зростання творчих здібностей учнів 9-11 класів на уроках української літератури при впровадженні моделі інтегрованого тематично-блочного алгоритму”.

Тип школи	% розвитку творчих здібностей на початку експерименту		Зростання творчих здібностей в %					
			9 клас		10 клас		11 клас	
	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К
1. Загально-освітні школи без психолога	25,30	24,70	<u>28,09</u> 2,79	<u>25,65</u> 0,95	<u>29,55</u> 4,25	<u>26,59</u> 1,89	<u>30,73</u> 5,43	<u>26,80</u> 2,10
2. Загально-освітні школи з обстеженням психологом	25,20	25,60	<u>28,26</u> 3,06	<u>26,70</u> 1,10	<u>30,06</u> 4,86	<u>28,04</u> 2,44	<u>31,76</u> 6,56	<u>28,80</u> 3,20
3. Загально-освітні школи з «модульною» системою навчання без психолога	26,90	26,90	<u>31,15</u> 4,25	<u>28,64</u> 1,74	<u>32,50</u> 5,60	<u>29,37</u> 2,47	<u>36,51</u> 9,61	<u>30,78</u> 3,88
4. Загально-освітні школи з «модульною» системою навчання і обстеженням психологом	27,80	27,60	<u>34,30</u> 6,50	<u>31,38</u> 3,78	<u>38,68</u> 10,88	<u>32,90</u> 5,30	<u>39,90</u> 12,10	<u>33,60</u> 6,00
5. Новий тип школи - коледж	38,20	38,10	<u>48,90</u> 10,70	<u>45,90</u> 6,90	<u>52,40</u> 14,20	<u>45,90</u> 7,80	<u>57,60</u> 19,40	<u>48,30</u> 10,20

Абсолютний % зростання творчих здібностей

На скільки виріс % розвитку творчих здібностей

Наведені дані свідчать про зростання творчих здібностей учнів у різні періоди їх навчання – в 9,10,11 класах. Результати експериментальних класів, де застосовувалася модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми (ІТБА) кращі, ніж в контрольних (в табл.3 вони виділені в знаменнику.) Застосування ІТБА надало можливості уже

в 9-х експериментальних класах (I рік експерименту) одержати результати майже такі або вищі, ніж в контрольних 11-х класах (III рік експерименту.) Різниця в зростанні творчих здібностей учнів експериментальних 11-х класів колежу, де створені сприятливі умови для впровадження ІТБА - наявна психологічна служба, є поділ класу на групи, проводяться різні допоміжні розвиваючі спецкурси - і контрольними загальноосвітніх середніх шкіл цього ж періоду навчання без допоміжних розвиваючих факторів становить 17,30%. Модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми з української літератури допомогла:

- 1) організувати навчальну діяльність учнів з теоретичним і практичним матеріалом;
- 2) оптимізувати процес навчання;
- 3) підвищити рівень знань з української літератури;
- 4) виробити систему способів комплексного підходу до навчальної роботи;
- 5) розвинути творчі здібності учителів і учнів.

Проведена дослідно-експериментальна робота підтвердила висунуту нами гіпотезу і дозволила сформулювати такі **висновки**:

1. Творчі здібності є органічною єдністю високого рівня знань національно свідомої особистості з її природними задатками, індивідуальними особливостями, розвиненими, удосконаленими в процесі творчої діяльності, спрямованої на прояв особливостей кожного, на задоволення духовних, естетичних, моральних потреб особистості та суспільства і включають в себе мотиваційні, інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні, комунікативні навички.

2. Розроблена нами модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму сприяла підвищенню рівня знань, розвитку творчих здібностей учнів, подача матеріалу великим обсягом на початку теми вивільняє час для різних форм творчого розвитку учнів, для впровадження текстів-опор з народознавства, краєзнавства, українознавства на уроках української літератури, що дає позитивні результати для виховання учнів як громадян України.

Основними напрямками формування творчих здібностей учнів старших класів на уроках української літератури з використанням інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми є:

- подача матеріалу великим обсягом на початку теми, що вже в першому блоці надає можливості сконцентрувати увагу учнів на виучуваному матеріалі і глибокому його засвоєнні при повторенні в наступних блоках алгоритму;
- послідовна організація навчального процесу при вивченні програмного матеріалу, що дозволяє вивільнити час для впровадження форм роботи, що розвивають творчі здібності: тексти-опори, листки опорних сигналів, складання конспектів-опор, написання творів-есе, проведення уроків срудидії тощо;

- використання прийомів осмислення, закріплення знань, умінь і навичок та їх контроль; перевірка опорних конспектів та самостійна робота учнів, що сприяє виявленню ступеня розуміння почутого в першому блоці і закріпленого в другому;
- самостійна робота з повторення матеріалу в парах "учень-учень", перевірка ними виконання домашнього завдання без втручання вчителя. Це формує навички роботи з листком взамоконтролю, сприяє розвитку усного мовлення учнів, уміння аналізувати відповіді, готує до різного роду розвивальних вправ;
- застосування народознавчо-красознавчого матеріалу на уроках і в позакласній роботі забезпечує виховання їх національної самосвідомості.

4. В якості критеріїв оцінювання розвитку творчих здібностей виступають вміння учнів організувати свою навчальну пізнавальну діяльність; творчий інтерес, здатність до вироблення нової інформації, пошук нових оригінальних відповідей на поставлені питання, навички написання різного роду творчих робіт.

Проведена еспериментальна робота дозволила значно збільшити кількість учнів з високим рівнем сформованості творчих здібностей.

5. Творчий підхід вчителя до всебічного розвитку старшокласників у процесі викладання програмного матеріалу за допомогою інтегрованого тематично-блочного алгоритму виховує в них потребу в самовдосконаленні, в науковому пошукові, знайомить з елементами риторики, розвиває ораторське мистецтво, розширює кругозір тощо.

6. Застосування слів-опор, текстів-опор, ілюстрацій-опор, конспектів-опор, листків опорних сигналів, постановка проблемних питань, вирішення нестандартних завдань, вміння аргументувати свої висловлювання в усіх видах пізнавальної діяльності: під час уроку, в позакласній та самостійній роботі, доводили до кінця хід своїх роздумів привело до розвитку природних літературно-мовних нахилів, творчих здібностей учнів.

7. Інтегрований тематично-блочний алгоритм успішно апробований також на уроках української мови, що дає підстави прогнозувати його універсальність та намічає шляхи подальшого дослідження.

Отже, проведена науково-експериментальна робота показала високу ефективність використання інтегрованого тематично-блочного алгоритму в розвитку творчих здібностей учнів старших класів та активізувала необхідність подальшого вивчення окремих аспектів означеної проблеми: прагнення творчих досягнень в пошуковій роботі, здібність генерувати ідеї, висувати гіпотези, планувати та контролювати свою творчу діяльність.

Основні ідеї та положення дисертації подані в таких публікаціях:

1. Приходченко К.І. Виховання громадянськості учнів на уроках української мови і літератури // Виховання громадянської самосвідомості молоді: тези і матеріали Всеукр. науково-практичної конфер. 24-25 лютого 1995р.- Донецьк, 1995. - С.135-137.

2. Приходченко К.І. Особливості уроку української мови в технічному колежі // Українська мова. Теорія і практика: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 25-26 січня 1997р. - Донецьк, 1997. - С.116-117.

3. Приходченко К.І. Мотиваційні основи вивчення української літератури як проблеми розвитку творчої особистості через комплекс інтегрованих тематично-блочних схем // Матеріали вузівської наукової конференції професорсько-викладацького складу за підсумком науково-дослідницької роботи: філологічні науки.- Донецьк – ДонДУ, квітень 1997р.- Донецьк, 1997.-С.177-180.

4. Приходченко К.І. Формування творчих здібностей учнів старших класів на уроках української мови і літератури // Педагогічна скарбниця Донеччини.-1997р.- №1.-С.36-37.

5. Приходченко К.І. Глибинна течія пам'яті. Поети рідного краю про українську пісню. Методична розробка.// Рідний край.-1995.-№1.-С.140-148.

6. Приходченко К.І. Чорнобиль б'є на сполох. (розробка уроку за поемою І.Ф.Драча "Чорнобильська мадонна").// Педагогічна скарбниця Донеччини.-1996.-№2.- С.50-52.

7. Приходченко К.І., Слюсаренко Р.Ф. Літературне краєзнавство (за книгою В.В.Оліфіренка "Дума і пісня") // Педагогічна скарбниця Донеччини.-1996.-№1.- С.18-20.

8. Приходченко К.І. Ми матір називаємо святою. Методична розробка.// Педагогічна скарбниця.-1996.- №3.- С.15-17.

9. Приходченко К.І. Організація роботи з розвитку творчих здібностей учнів на уроках української літератури: Методичні рекомендації.-Донецьк – ДонДУ, 1996.-30с.

10. Приходченко К.І. Використання краєзнавчо-народознавчого матеріалу для розвитку творчих здібностей учнів: Методичні рекомендації.- Донецьк – ДонДУ, 1997.-20с.

11. Приходченко К.І. Інтегрований тематично-блочний алгоритм як метод розвитку творчих здібностей учнів: Методичні рекомендації.- Донецьк – ДонДУ, 1997.-18с.

АНОТАЦІЯ

Приходченко К.І. "Розвиток творчих здібностей учнів 9-11 класів на уроках української літератури".

Дисертація є рукописом на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01.- теорія та історія педагогіки.

Робота виконана в Донецькому Державному університеті.-Донецьк, 1997.

Дисертаційне дослідження присвячене визначенню шляхів розвитку творчих здібностей учнів старших класів на уроках української літератури через

застосування інтегрованого тематично-блочного алгоритму як засобу організації їх продуктивного навчання та досконалого оволодіння мовою і мовленням. В дисертації розроблено модель інтегрованого тематично-блочного алгоритму структурування програмної теми, дано опис всіх його структурних компонентів. Особлива увага приділена третьому блоку запропонованої методики – “Творча лабораторія мислення, розвитку мови і мовлення”. Визначено критерії сформованості та рівні розвитку творчих здібностей старшокласників, створено методико-дидактичний комплекс з вирішення зазначеної проблеми. Основний зміст роботи висладено в 11 публікаціях.

Ключові слова: інтегрований тематично-блочний алгоритм, творчі здібності, навчальний процес, саморозвиток, мовленнєва компетенція.

АННОТАЦИЯ

Приходченко Е.И. «Развитие творческих способностей учащихся 9-11 классов на уроках украинской литературы».

Диссертация является рукописью на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01.-теория и история педагогики.

Работа выполнена в Донецком государственном университете.- Донецк, 1997.

Диссертационное исследование посвящено определению путей развития творческих способностей учащихся старших классов на уроках украинской литературы через внедрение интегрированного тематически-блочного алгоритма как средства организации их продуктивной учебы и совершенного овладения устной и письменной речью. В диссертации разработана модель интегрированного тематически-блочного алгоритма структурирования программной темы, дано описание всех его структурных компонентов. Особенное внимание уделено третьему блоку предложенной методики – «Творческая лаборатория мышления, развития устной и письменной речи». Определены критерии сформированности и уровня развития творческих способностей старшекласников, создан методико-дидактический комплекс по названной проблеме.

Основное содержание работы изложено в 11 публикациях.

Ключевые слова: интегрированный тематически-блочный алгоритм, творческие способности, учебный процесс, саморазвитие, речевая компетенция.

ANNOTATION

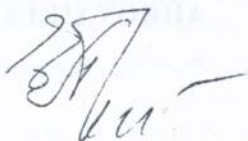
Prikhodchenko E.I. “The Development of Creative Abilities of Students on the Lessons of Ukrainian Literature in 9-11 grades”.

The Dissertation is a manuscript made with a purpose to get a scientific degree of a pedagogic science candidaite on a speciality 13.00.01.-Theory and history of Pedagogics.

The work is done in the Donetsk State University . – Donetsk, 1997.

The investigation is devoted to the definition of the ways of development the creative abilities of the senior pupils on the Ukrainian Literature lessons through the usage of integral topical block algorithm as a way of organising their resultful study and speech. In the dissertation a model of a topical-block algorithm of structuring the description of all. Its structural components is given. The special attention is aimed on the third block of the proposed methodology "The Creative Laboratory of Thinking? Developing Oral and Written Speech". The criteria of formation and the levels of development the creative abilities of senior pupils are defined. A methodic – didactical complex on the above-named problem is formed. The main content of the work is set in eleven publications.

Key words: integral topical-block algorithm, creative activities, study process, selfdevelopment, speech competention.

A handwritten signature or set of initials, possibly 'S. V.', written in dark ink. The signature is stylized and somewhat abstract, with a horizontal line extending to the right from the bottom part of the letters.

Підписано до друку 17.11.97. Формат 60x84^{1/16} Папір № 1.
Навч. - вид. л. 1,1. Тираж 100 екз. Заказ № 189 від 10.10.97.
Надруковано в ПП "Чайка"
340055, м. Донецьк-55, пр. Театральний, 13

208908

Ar 39.087
Ar 39.087